

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ “ЗОВОВ’ЯЗАННЯ”: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ

Проаналізовано сутність поняття “зобов’язання” з юридичної, економічної та бухгалтерської точки зору, а також акцентовано увагу на теоремах про зобов’язання

Постановка проблеми. Фінансовий стан фізичної або юридичної особи не можна оцінювати за активами, які перебувають у його розпорядженні. Наявність офісу, автомобіля та іншої атрибутики процвітаючого підприємства нічого не означає. Якщо джерелом придбання таких активів є непогашені зобов’язання перед іншими особами (кредиторами), все це видиме багатство і належить кредиторам. У зв’язку із цим інформація про зобов’язання підприємства є однією з найважливіших в оцінці його фінансового стану.

Разом з тим, функціонувати без зобов’язань підприємство не може. Наявність зобов’язань є нормальним станом будь-якого діючого підприємства. Важливо не те, чи має підприємство зобов’язання перед іншими особами, а те, який обсяг цих зобов’язань. Інформація про зобов’язання підприємства, про їх структуру та обсяги важлива для зовнішніх користувачів фінансової звітності (постачальників, покупців, акціонерів). З огляду на це, особливого значення набуває відповідність прийнятим стандартам, зокрема, вимогам П(С)БО 11 і точність формування в бухгалтерському

обліку інформації про зобов’язання підприємства та розкриття інформації про них у фінансовій звітності.

Вимоги П(С)БО 11 поширюються на всі підприємства, незалежно від форми власності та виду діяльності (крім бюджетних установ), і застосовуються з урахуванням особливостей оцінки та розкриття інформації щодо зобов’язань, встановлених іншими П(С)БО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зобов’язання, що відображаються в бухгалтерському обліку, мають юридичний та економічний зміст. В широкому розумінні зобов’язання виникають як управлінський правовий акт замовлення або державний контракт. У вузькому значенні – зобов’язання виникають із господарського договору, укладеного за простою згодою сторін; з інших підстав, що не суперечать закону; за результатами конкурсу, тендеру, іншого публічного торгу.

Юридичним фактом настання господарських зобов’язань є господарський договір. Цивільний кодекс (ЦК) України називає господарський договір однією з найпоширеніших підстав для виникнення зобов’язань (рис. 1).

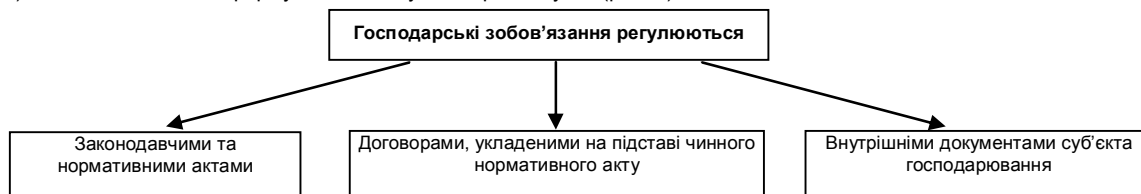

Рис. 1. Регулювання господарських зобов’язань

Правове поняття зобов’язання має декілька складових: зміст зобов’язання, суб’єкти зобов’язання та правовідносини між суб’єктами. Суб’єктом зобов’язання у цивільно-правових відносинах, може бути будь-яка юридична або фізична особа. Сторона, яка має право вимагати від іншої сторони виконання певної дії, називається кредитором, а сторона, яка зобов’язана виконати вимогу кредитора – боржником. Об’єктом

майнових прав є майно, а об’єктом зобов’язального права виступає дія.

Мета дослідження. Визначити сутність поняття “зобов’язання” з урахуванням їх економічного та юридичного змісту.

Виклад основного матеріалу. В бухгалтерському обліку поняття “зобов’язання” має більш вузьке значення, ніж в цивільному законодавстві (рис. 2).

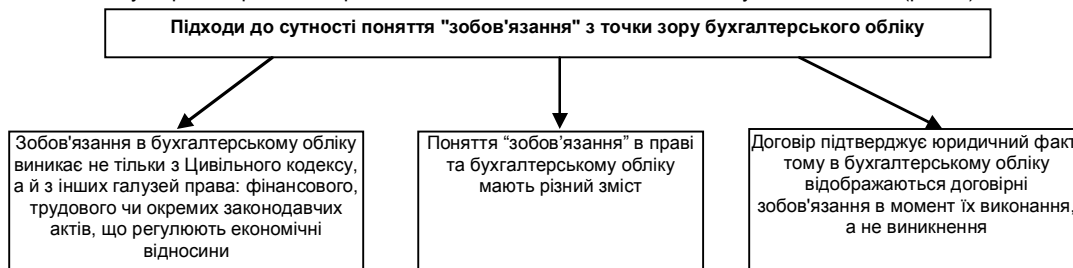

Рис. 2. Поняття “зобов’язання” в бухгалтерському обліку [2, с. 460]

Як юридична категорія господарське зобов’язання – це господарські відносини, що регулюються правом. В силу цих відносин одна сторона уповноважена вимагати від іншої здійснення господарських операцій: передачі майна, виконання робіт, надання послуг, а інша сторона зобов’язана виконувати вимоги щодо предмету зобов’язання і має при цьому право вимагати відповідну винагороду – сплату коштів, зустрічні послуги [3, с. 426-427].

Як економічна категорія зобов’язання – це заборгованість підприємства, яка виникла в результаті минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють в собі економічні вигоди [6, с. 3].

Зобов’язання з фінансової точки зору передбачає обмін ресурсами, які мають грошовий вимір. Крім того, зобов’язання повинно бути локалізоване у часі, тобто повинен бути момент настання зобов’язання і період часу,

протягом якого воно діє. При цьому зобов’язання повинно бути юридично обумовленим [8, с. 56].

У наукових працях між вказаними поняттями існує відомий взаємозв’язок. Часто поняття “зобов’язання” ототожнюється з поняттям “кредиторська заборгованість”, хоча між ними існує суттєва відмінність.

Юридичне поняття “зобов’язання” включає в себе дебіторську і кредиторську заборгованість, а для цілей бухгалтерського обліку до складу зобов’язань дебіторська заборгованість не включається, так як визнається активом підприємства. Поняття “зобов’язання”, наведене у Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” (ст. 1), близьке до поняття кредиторська заборгованість. У вітчизняній практиці бухгалтерського обліку вказані поняття ототожнюються. При цьому ототожнення бухгалтерського поняття “зобов’язання” з поняттям “заборгованість” не є цілеспрямованим,

оскільки заборгованість, в свою чергу, поділяється на дебіторську і кредиторську.

Враховуючи вищевикладене, найбільш точне визначення зобов'язань дають Єфремов І.А. та Ігумнов Ю.С. [5, с. 40, 42]. Під зобов'язаннями автори розуміють розрахункові відносини між об'єднаннями (підприємствами) в процесі господарської діяльності, а також з працівниками і службовцями, в результаті чого виникають незакінчені розрахунки.

В силу зобов'язання одна особа (боржник) повинна здійснити на користь іншої особи (кредитора) певну дію: передати майно, виконати роботу, заплатити кошти, або

утриматись від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його зобов'язань [4, с. 13].

Досить широко поняття "зобов'язання" розкриває Б. Райан в його теоремах про зобов'язання (рис. 3), а також досить влучно надане визначення. Зобов'язання – вільно укладена згода між двома чи більше сторонами для здійснення певної діяльності, що має економічну цілеспрямованість [9, с. 55]. Зобов'язання важливі для підприємства, оскільки за їх допомогою відбувається обмін економічними цінностями. Вони є центром, навколо якого будуються ділові операції.

Рис. 3. Теорема про зобов'язання

Підходи до визначення зобов'язань є різними. Зокрема, їх розглядають як заборгованість, залучений позиковий капітал, розрахункові відносини та частину вартості майна. Поняття зобов'язання вживається іноді не

зовсім грамотно тільки в розумінні зобов'язання боржника, а не як відношення двох сторін. Не слід називати зобов'язанням документ, в якому зафіксовані права та обов'язки учасників.

Проведений огляд економічних праць довідкової літератури, нормативно-правових актів дозволив уточнити тлумачення поняття зобов'язань (табл. 1).

Таблиця 1. Тракткування зобов'язань з юридичної, економічної та бухгалтерської точок зору

Підхід	Характеристика
Юридичний	Зобов'язання – оформлені договором відносини між різними суб'єктами, згідно з якими одна зі сторін зобов'язана здійснювати певні дії на користь іншої або утримуватися від небажаних для неї дій. Найчастіше зобов'язання поширюються на повернення боргу, виконання робіт і надання послуг, охорону власності, передачу матеріальних цінностей, постачання товарів Зобов'язання – заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють в собі економічні вигоди
Економічний	Зобов'язання демонструють майбутні потоки коштів, обумовлені кредитами, наданими й отриманими суб'єктами господарювання. Знаменитий бухгалтер Ф. В. Єзерський (1836-1916) наполягав на тому, щоб вся кредиторська заборгованість відображалася по кредиту рахунку "Додатковий капітал", а дебіторська заборгованість – по дебету цих рахунків, зменшуючи реальну величину власних коштів організації
Бухгалтерський	Джерелом виникнення зобов'язання є факт господарського життя, інформація про який служить підставою для бухгалтерських записів, що відображають зобов'язання підприємства, що веде облік. У господарському житті склад зобов'язань, відображених у бухгалтерському обліку, залежить від того, які теоретичні погляди покладені в основу бухгалтерських нормативних документів. Вони із усього спектра зобов'язань, у яких підприємство виступає в якості активного й (або) пасивного суб'єкта, пропонують показувати в обліку зобов'язання, які входять до категорії активів і пасивів, тобто за бухгалтерською термінологією становлять дебіторську (актив) і кредиторську (пасив) заборгованість.

*Джерело систематизовано на основі [1, с. 280-310]

Виходячи з табл. 1, можна зробити висновок, що бухгалтерське трактування поняття "зобов'язання" має свої особливості і поєднує в собі як економічний так і юридичний аспекти. Зобов'язання в юридичному і бухгалтерському сенсах не є тотожними, тут вирішальне значення мають зобов'язання, що випливають з договорів. У юридичному сенсі обсяг зобов'язань визначається сумами, вказаними в договорах. І вони майже завжди більше сум зобов'язань, відображених в бухгалтерському обліку. Зобов'язання, що визначаються укладеними договорами, відображаються в бухгалтерському обліку тільки з моменту початку їх виконання.

Розглянуті трактування носять суто юридичний характер і відповідають вимогам нормативно-правових актів, розкриваючи передають зміст категорії "зобов'язання" в будь-якій галузі права. Так, зобов'язання зі сплати податку до бюджету можна визначити як необхідність однієї особи (платника податків) перерахувати іншій особі (агентові держави) суму податку, обчислену відповідно до вимог норм податкового законодавства, а кредитор (агент держави) має право та обов'язок вимагати від боржника виконання його зобов'язань. Традиційно в юриспруденції виділяється три джерела виникнення зобов'язань: договір, закон і делікт, тобто спричинення шкоди. Як, наприклад, з одного боку, зобов'язання постачальника перед покупцем з передачі товару належної якості в належному обсязі і належні терміни і, з іншого боку, зобов'язання покупця перед постачальником сплатити за товар певну ціну і в певний термін, що випливають з укладеного договору постачання. Їх джерелом виступає договір [1, с. 281].

Всі зобов'язання, які виступають предметом бухгалтерського обліку, мають юридичний та економічний зміст. Особливістю бухгалтерського обліку в Україні є домінування юридичного змісту зобов'язань. Виходячи з цього, обсяг грошових зобов'язань визначається принципом номіналізму, згідно з яким предметом грошового зобов'язання виступають не самі цінності, а їх грошові знаки – гривні. При цьому зміни в купівельній спроможності грошей, зобов'язання, що виникають, не змінюють його обсяг.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що пануючий в теорії і на практиці юридичний підхід до визначення зобов'язань ігнорує той факт, що реальна величина зобов'язання змінюється та їх економічний зміст є ширшим у порівнянні з вузьким юридичним значенням. Разом з тим, саме економічне трактування зобов'язань підприємства має визначальне значення для оцінки його фінансового стану. Аналіз фінансової звітності будь-якого підприємства в динаміці свідчить, що завжди існує певний мінімум дебіторської і кредиторської заборгованості, постійно присутній в балансі. Найпростіший метод його розрахунку – це визначення мінімальної суми заборгованості протягом звітного періоду [1, с. 286-287].

Підставою виникнення зобов'язань в бухгалтерському обліку можуть бути операції з виконання договорів, укладених підприємством. Однак не всі зобов'язання встановлюються договором: значна їх частина визначається нормативними актами чи неправомірними діями з їх порушення: сплата податків, страхових внесків, штрафів, пені, неустойок, розрахунки з оплати праці, розрахунки з учасниками (рис. 4).

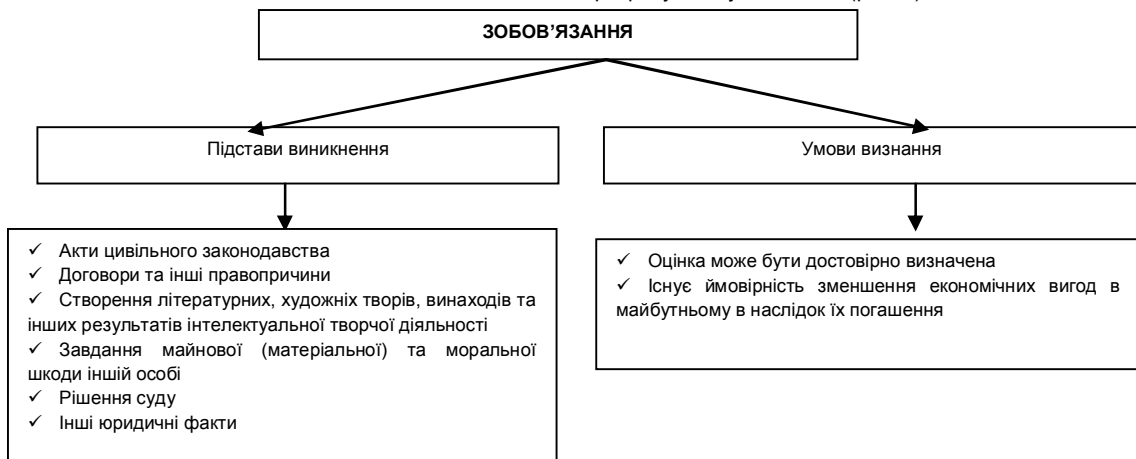

Рис. 4. Підстави виникнення зобов'язань

В умовах перехідної економіки України погашення зобов'язань має дуже велике значення для розвитку самої країни так і для суб'єктів підприємницької діяльності. Непогашення створюють проблеми платоспроможності, негативно впливають на ритмічність функціонування підприємства та його платоспроможності, відзначається на формуванні фінансових результатів, скороченні суми чистого прибутку і рентабельності діяльності [7, с. 163]. Належне виконання умов договорів та нормативних вимог припиняє зобов'язання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, правильне тлумачення поняття зобов'язання є дуже важливим, оскільки від цього залежить відображення або не відображення заборгованості в обліку та звітності.

Дослідивши визначення терміну "зобов'язання" в нормативних актах, довідниковій літературі, наукових працях, зобов'язання як категорію бухгалтерського обліку, на нашу думку, слід визначати таким чином: зобов'язання – це обов'язки підприємства з виплати боргу, передачі активу, надання послуг, виконання робіт, що має суб'єктивний склад, динамічність, наказовий зміст, цілеспрямованість, конкретність, санкціонованість, які виникають в результаті минулих операцій, виконання яких призведе до зменшення активів і збільшення капіталу. Для цілей бухгалтерського обліку і звітності у складі зобов'язань необхідно розглядати кредиторську заборгованість і резерви.

На основі вище вказаних підходів до тлумачення поняття "зобов'язання" їх умовно можна ділити на три групи:

1) зобов'язання, визнані у цивільному законодавстві, що знайшли відображення на рахунках бухгалтерського обліку;

2) зобов'язання, які визнані в правовій площині, проте не відображаються в обліку;

3) зобов'язання, відображенні в обліку, але не підпадають під норми цивільного законодавства, оскільки відсутня ідентифікація їх суб'єктів.

Список використаної літератури:

1. Бухгалтерский учет: [Учебник] / И. И. Бочкарева, В. А. Бычков, и др. [под ред. Я. В. Соколова] – М.: ТК Велби, узд-во Проспект, 2004. – 768 с.
2. Бухгалтерський фінансовий облік: [підруч. для студ. спеціальності "Облік і аудит" вищ. навч. закл.]; за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – [8-ме вид., доп. і перероб.] – Житомир: ПП "Рута", 2009. – 912 с.
3. Бухгалтерський фінансовий облік: [підруч. для студ. спеціальності "Облік і аудит" вищ. навч. закл.]; за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – [7-ме вид., доп. і перероб.] – Житомир: ПП "Рута", 2006. – 832 с.
4. *Быков В.А.* Бухгалтерский учет для руководителя / Быков В.А., Бычкова С.М., Пятов М.Л., Семенова М.В., Соколов Я.В. – М.: Проспект, 2000. – 288 с.
5. *Ефремов И.А.* Теория бухгалтерского учета / Ефремов И.А., Игумнов Ю.С. – М.: Недра, 1979 – 287 с.
6. Закон "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" № 996-XIV від 16 липня 1999 р., ст. 1. Національні Положення (стандарты) бухгалтерського обліку / к.е.н., доц. Н.І. Петренко, викл. Войналович О.П., Остап'юк Н.А., Скакун Л.С., Травін В.В. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 168 с.
7. *Лось Ю.К.* Ипотечные операции как способ обеспечения исполнения обязательств: сборник научных работ студентов второй международной конференции региональных университетов / Ю.К. Лось: ["Студенческая научная зима в Бресте – 2007"] – Брест: издательство БрГУ. – 2008. – 306 с., С. 163.
8. *Пятов М.Л.* Концептуальные основы международных стандартов финансовой отчетности / М.Л. Пятов, И.А. Смирнова – М.: ООО "1С-Публишинг", 2008. – 199 с.
9. *Райан Б.* Стратегический учет для руководителя / Б. Райан; пер. с англ. под. ред. В.А. Микрюков – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 616 с.

ОРЛОВ Ігор Віталійович – кандидат економічних наук, доцент Житомирського державного технологічного університету